

К антропологии населения Северного Крыма в эпоху бронзы

Резюме

Население Северного Крыма ямной культуры принадлежало в своей основе к резко долихокравному относительно высоколицему типу. Схожий тип отмечен, несмотря на малочисленность материала, и у срубного населения того же района. Носители катакомбной культуры Крыма принадлежат в целом к другому, мезокранному, широко- и низколициему типу и антропологически близки населению катакомбной культуры Нижнего Поднепровья.

¹ Алексеев В. П. Остеометрия: Методика антропол. исслед. — М., 1966, с. 225, 234—236.

² Круц С. И. Население территории Украины эпохи меди—бронзы. — Киев, 1972, с. 145—173.

³ Круц С. И. Антропологические особенности населения срубной культуры территории Украины. — В кн.: Энеолит и бронзовый век Украины. Киев, 1976, с. 222—232.

⁴ Круц С. И. Население территории Украины эпохи меди—бронзы, с. 42—144.

⁵ Зіневич Г. П. Краніологічні матеріали епохи енеоліту—бронзи з північно-західного Причорномор'я. — Матеріали з антропології України, 1972, вип. 6, с. 3—28.

⁶ Круц С. И. Антропологические особенности населения срубной культуры территории Украины, с. 222.

⁷ Кияткина Т. П. Материалы к палеоантропологии Таджикистана. — Душанбе, 1976, с. 54—61; Гинзбург В. В., Трофимова Т. А. Палеоантропология Средней Азии. — М., 1972, с. 50—61.

⁸ Гаджиев А. Г. Древнее население Дагестана. — М., 1973, с. 10—15, 86—100; Алексеев В. П. Происхождение народов Кавказа. — М., 1974, с. 84—87.

⁹ Зіневич Г. П., Круц С. И. Антропологічна характеристика древнього населення території України. — К., 1968, с. 49—89.

¹⁰ Гохман И. И. Население Украины в эпоху мезолита и неолита. — М., 1966, с. 66.

¹¹ Там же, с. 95, 187.

Л. Є. СКИБА

Знахідка ливарної формочки III ст. н. е. в Києві

В 1981 р. спелеологічною групою (під керівництвом О. Б. Авагяна) історико-стратиграфічного загону Київської експедиції на Смородинському узвозі (Кирилівські висоти) було закладено розкоп (20 м²), який виявив культурний шар з керамікою київської культури¹. Глибина залягання шару від сучасної поверхні 0,4—0,5 м.

Досьгодні на території Києва матеріали київської культури були виявлені лише В. М. Даниленком в районі Микільської Слобідки, тому знаходження старожитностей цієї культури на Кирилівських висотах становить значний інтерес.

Більшість кераміки зі Смородинського узвозу — це фрагменти стінок і денець ліпних товстостінних горщиків. Кілька уламків має повторний випал. Через нечисленність інших частин посудин неможливо охарактеризувати кераміку повністю. За виявленими фрагментами кераміку можна умовно поділити на три групи. До першої належать уламки великих горщиків (діаметр вінець від 16 до 22, товщина стінок 0,9—1 см) з шерхатою горбкуватою поверхнею (рис. 1, 3—5), невеликою кількістю піску і значними домішками шамоту в глиняному тісті. Вінця слабо профільовані. Аналогічна кераміка відома з пам'яток в селах Нові Безрадічі та Казаровичі². Друга група — фрагменти стінок сіро-чорного кольору з горбкуватою поверхнею та значними домішками жорстви (рис. 1, 6). До третьої групи належить посуд, поверхня якого і край вінець прикрашені навскісним розчісуванням (рис. 1, 1, 2). Вінця слабо профільовані, горизонтально зрізані. Здебільшого це фрагменти великих горщиків (діаметр вінець понад 20, товщина стінок 0,9—1 см). Колір, склад глини подібний до кераміки першої групи, однак поверхня її заглаждена.

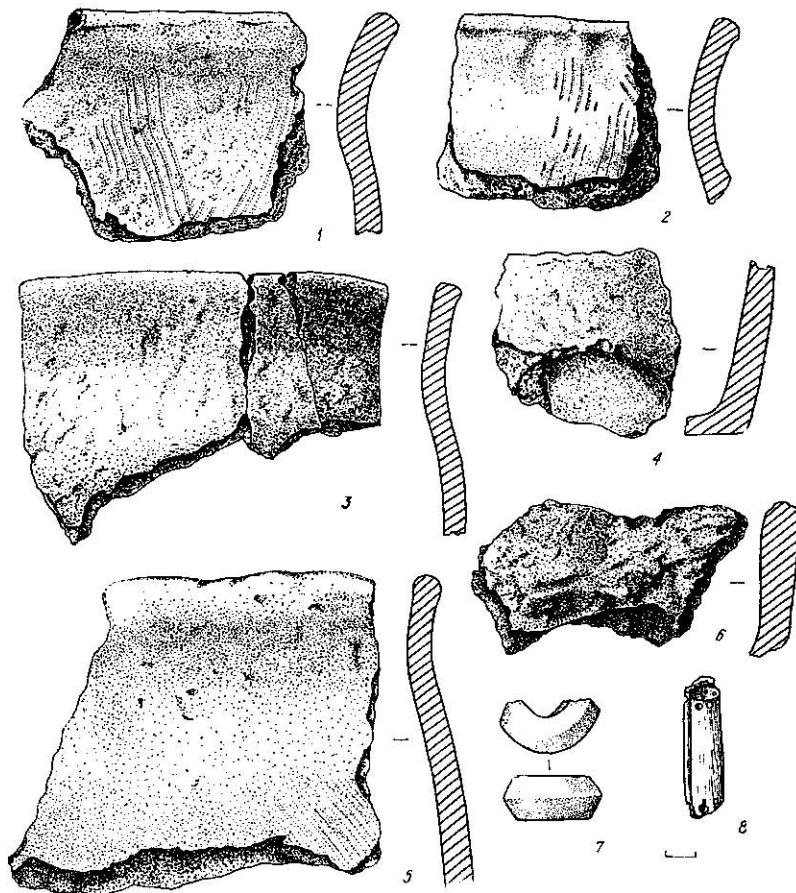

Рис. 1. Матеріали з розкопок на Смородинському узвозі (1—8).

Крім фрагментів кераміки на Смородинському узвозі трапилися уламок прясла, бронзова пронизка (рис. 1, 7, 8), печина, залізний та керамічний шлаки, кістки тварин.

Особливу увагу привертає ливарна формочка (рис. 2, а, б, г) прямокутної форми розміром $28 \times 44 \times 14$ мм, яка виготовлена з піщаника бурого кольору. На робочій поверхні знаходиться врізане зображення, призначене для виливання прикрас. До нього прорізано литник. Зображення складається з трьох кіл, між якими вписано ромб (рис. 2, а). На торці формочки — заглиблене зображення у вигляді двох концентричних кіл (рис. 2, б). Внутрішнє коло дещо зміщене вбік. Зображення затерте. На думку М. А. Сагайдака, концентричне зображення на торці є клеймом майстра³. Однак, можливо, це була форма для виливання прикрас у вигляді бляшок, про що свідчать заглиблення, яке нагадує литник, і спектральний аналіз, який виявив слідові рештки металу. На протилежному торці формочки — поздовжня заглиблена лінія, яка звужується (рис. 2, г).

Для визначення складу металу, з якого виливалися прикраси, ливарна формочка була піддана якісному емісійному спектральному

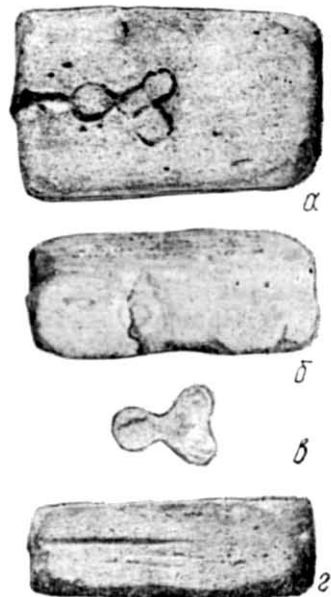

Рис. 2. Ливарна формочка з Смородинського узвозу та відливка (а—г).

аналізу в Київському науково-дослідному інституті судових експертиз (аналіз проводила науковий співробітник Г. І. Мілевська). Нашарування речовини зеленувато-голубого кольору в верхній частині однієї з стінок заглиблення робочої поверхні дало можливість визначити її хімічний склад і встановити наявність мікрочастинок (таблиця). Найвірогідніше, що прикраси виливалися з міді або її сплавів. Слідові рештки цього ж металу виявлені і на торцевому зображенні.

Результати емісійного спектрального аналізу*

Лінія спектра, А°	Оцінка почорніння ліній у спектрограмах об'єкта	Лінія спектра, А°	Оцінка почорніння ліній у спектрограмах об'єкта
2506,90	XX	3247,54	XX
2516,12	XX	3273,96	X
2675,96	сліди	3280,68	X
2794,82	X	3382,89	X
2798,27	X	3302,59	сліди
2802,00	X	3345,02	сліди
2833,07	сліди	3349,41	X
3020,640	X	3361,27	X
3021,073	X	3944,03	XXX
3059,82	сліди	3961,59	XXX

* сл. — аналітична лінія в спектрі слаба; x — кількість знаків «x» відповідає візуально оціненій інтенсивності аналітичної лінії в спектрі.

Зображення на робочій поверхні вирізано таким чином, що внутрішні площини кругів і ромба виділяються. При виливанні за таким зображенням отримували прикраси з заглибленими гніздами округлої та ромбічної форм (рис. 2, в). Ці площини збереглися не на повну висоту, частково заглажені, пошкоджені. Затертість в центральній частині зображення не дозволяє точно визначити, було це просто заглиблення чи ромбічний щиток на прикрасі. Гнізда виробу не зовсім правильної форми, нечіткі, неглибокі (максимальна глибина 0,9—1,0 мм). Виріб прикрашався лише з одного боку, протилежний бік — заглажений.

Форма прикраси, наявність гнізд дають підстави говорити про те, що прикраси, які виливалися в формочці, відносяться до виробів з виїмчастими емаллями. Саме для них і є характерними геометричність прикраси, ромбічна і кругла форми гнізд, оздоблення виключно з лицьового боку⁴. До найбільш ранніх речей з емаллями відносяться вироби, невеликі за розмірами, з неглибокими гніздами, простої, не зовсім чіткої форми⁵. Всі ці риси притаманні виробу, вилитому в формочці з Смородинського узвозу. Про ранню дату свідчить наявність в культурному шарі пам'ятки бронзової пронизки, прясла, ліпної кераміки з розчісуванням, яка відноситься до II—III ст.⁶, а також відсутність черняхівського імпорту, типового для IV ст. Таким чином, формочку можна датувати III ст.

Прикрас з виїмчастими емаллями на сьогодні відомо кілька сотень, проте формочка для їх виливання знайдена вперше, не враховуючи двобічної кам'яної формочки з Старої Ладogi. З одного боку староладозької знахідки є зображення для виливання невеликої триугої лунниці та бляшки, з іншого — для трикутної привіски-деривата (рис. 3). Формочка виявлена на рівні будівель IX ст.⁷ В. І. Равдонікас, а слідом за ним Г. Ф. Корзухіна визначили цю знахідку як ливарну формочку для прикрас з виїмчастими емаллями⁸. Однак можливість її співвідношення з емалевими виробами викликає сумніви. Насамперед це пов'язано з датуванням виїмчастих емалей і формочки, знайденої в культурному шарі IX ст.

На пам'ятках київської культури відомо п'ять знахідок емалей⁹, що дозволяє пов'язувати ці прикраси з даною культурою, яка існувала

в II—V ст. Ареал поширення випадкових знахідок емалей співпадає з пам'ятками київської культури в Середньому Подніпров'ї. Таке ж датування (в межах III—IV ст. або другої половини II—IV ст.) прийняте в останніх працях про емалі Прибалтики¹⁰. До того ж є певні стильові відмінності між емалевими прикрасами і зображеннями на формочці з Старої Ладоги. Трикутний корпус виробу з емаллю являє собою, як правило, гладенький щиток, гніздо для емалей або проріз. В центрі корпусу староладозької привіски розташовані півнамистини, тому заповнення трикутника емаллю викликає сумнів. Зовсім різні і закінчення у прикрас з емаллю і даної привіски. Емалі мають ажурне закінчення або емалеві вставки на кінцях. Кінці староладозької привіски прикрашені півнамистинами, закріпленими на тонких стержнях, причому оформлені всі кінці привіски, а не тільки нижні, як в емалях. Аналоги трирогій лунниці відомі на території Чехословаччини (Старе Место), де вони датуються IX ст.¹¹ Емалі для них не використовувалися. Подібні виробу відомі серед старожитностей сіверян¹². Ймовірно, зображення трикутної привіски синхронне трирогій лунниці, тим більше, що є деяка схожість в оздобленні окремих деталей. Отже, староладозька формочка не могла використовуватися для виливання прикрас з емаллю.

Рис. 3. Ливарна формочка та гіпсові відливки (Стара Ладога, 1947 р.)

Таким чином, до виробів з виїмчастими емаллями відноситься лише формочка з Смородинського узвозу. В археологічній літературі існує дві думки на походження виробів з виїмчастими емаллями в Середньому Подніпров'ї. Частина дослідників (Х. А. Моора, Б. О. Рибаків, В. В. Седов та ін.) вважають, що емалі Середнього Подніпров'я прибалтійського походження, інші (В. М. Даниленко, Є. Л. Гороховський та ін.) — місцевого, дніпровського.

Дослідження поселень Тайманове і Абідня кінця II—V ст. (Білорусія), де разом з лунницями трапились тиглі з залишками емалі такого ж складу, як і в прикрасах¹³, підтвердили припущення про дніпровське виробництво емалей.

Ливарна формочка для прикрас з виїмчастими емаллями з Смородинського узвозу є ще одним свідченням дніпровського походження таких виробів.

Л. Е. СКИБА

Находка литейной формочки III в. н. э. в Киеве

Резюме

В 1981 г. при раскопках на Смородинском спуске (Кирилловские высоты) в культурном слое, который относится к киевской культуре, среди различных археологических материалов была найдена литейная формочка III в. н. э. для отливки украшений с выемчатыми эмаллями, послужившая еще одним подтверждением местного (днепровского) производства изделий подобного рода.

¹ Сагайдак М. А. Раскопки на Киевоподоле. — АО 1981 г., М., 1983, с. 318.

² Даниленко В. М. Пізньозарубинецькі пам'ятки київського типу. — Археологія,

1976, 19, с. 65—92; Максимов Е. В., Орлов Р. В. Поселение и могильник второй четверти I тысячелетия н. э. у с. Жазаровичи близ Киева — В кн.: Раннесредневековые восточнославянские древности. Л., 1974, с. 11—21.

³ Сагайдак М. А. Указ. Соч., с. 318.

⁴ Корзухина Г. Ф. Предметы с выемчатыми эмальями V — первой половины VI в. н. э. в Среднем Поднепровье. — Л., 1978, с. 17.

⁵ Кухарская Е. Н., Терпиловский Р. В. Некоторые типы лунниц III—V вв. в Среднем Поднепровье. — В кн.: Древности Среднего Поднепровья, Киев, 1981, с. 75.

⁶ Горюнов Е. А. Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья. — Л., 1981, с. 38, 39.

⁷ Равдоникас В. И. Старая Ладога: (Из итогов археол. исслед. 1938—1947 гг.). — СА, 1950, № 12, ч. 2, с. 36—38.

⁸ Равдоникас В. И. Указ. соч., с. 38; Корзухина Г. Ф. Указ. соч., с. 61, 62.

⁹ Гороховский Е. Л. Хронология украшений с выемчатой эмалью Среднего Поднепровья. — В кн.: Материалы по хронологии археологических памятников Украины. Киев, 1982, с. 127.

¹⁰ Гороховский Е. Л. Указ. соч., с. 130.

¹¹ Dekan J. Vel'ká Morava. — Bratislava, 1979, p. 179, 180; tabl. 154.

¹² Седов В. В. Восточные славяне в VI—XIII вв. — В кн.: Археология СССР. М., 1982, табл. 36, 37.

¹³ Пობоль Л. Д., Наумов В. Д. О некоторых предметах материальной культуры селища Абидни. — В кн.: Докл. к XI конф. молодых ученых БССР. Минск, 1967, с. 424—441.

Н. С. АБАШИНА

Ранньослов'янське поселення Обухів VII на Стугні

Одним із найважливіших завдань при дослідженні східнослов'янського етногенезу є вивчення матеріальної культури, процес її розвитку, хронологічні та генетичні зв'язки між пам'ятками. При цьому велике значення належить вивченню певних регіонів, насамперед Середнього Подніпров'я, — території, де зафіксовані пам'ятки від рубежу н. е. до Київської Русі.

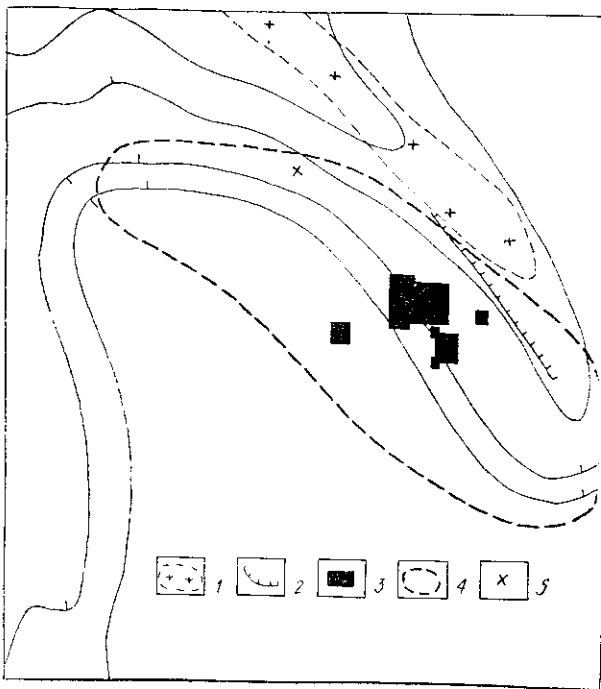

Рис. 1. Схема розкопів на поселенні Обухів VII:

1 — трясовина, 2 — проміна, 3 — розкопи, 4 — приблизна територія поселення, 5 — місце знахідки серпа.

Дослідження вузької локальної території проводяться в північних районах Середнього Подніпров'я біля м. Обухів (нижня течія р. Стугна), де зафіксоване «гніздо» ранньослов'янських поселень, найвизначнішим з яких є Обухів II. На поселенні виявлено понад 40 житлово-господарських комплексів, що являють собою послідовні періоди в розвитку ранньослов'янської матеріальної культури¹.

Не менш важливим щодо виявлення специфічних і типових рис в розвитку східнослов'янської матеріальної культури в різні періоди I тисячоліття н. е. є вивчення пам'яток, розташованих в безпосередній близькості до Обухова II. Одним з таких поселень є Обухів VII, що знаходиться на відстані 3 км, на південний захід від Обухова II, і досліджувалось протягом 1978—1983 рр.